

**COURSE: MANAGERIAL ACCOUNTING
LECTURE 7. ACTIVITY-BASED COSTING: A TOOL TO AID
DECISION MAKING
LECTURER: XUSAINOV SH. PhD**

**“БОШҚАРУВ ҲИСОБИ - ФАНИ
7 – МАВЗУ. ФАОЛИЯТГА АСОСЛАНГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ:
ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШГА ЁРДАМ БERAДИГАН ВОСИТА
ХУСАИНОВ ШАВКАТ, и.ф.н., доцент**

Маълумот учун: барча маъруза тезисларида, тақдимотларда “Cost Accounting: A Managerial Emphasis” (муаллифлар Horngren T. Ch., Datar S.M., Rajan M.V.), “Managerial Accounting” (муаллифлар Ray H. Garrison, Eric W. Noreen, Peter C. Brewer), “Boshqaruv hisobi” (муаллифлар А.Пардаев, Б.Пардаев, Б.Хасанов, З.Ғаниев ва бошқалар) китоблари материалларидан фойдаланилган, мазкур китоблар фаннинг асосий дарсликлари, аммо бошқа турли интернет манбаларидан ҳам фойдаланилади.

Мавзу саволлари:

- 1. Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисобга олиш усули таснифи**
- 2. Харажатлар драйверлари – омиллари**
- 3. ABC усули ёрдамида таннархни ҳисоблаш алгоритми**
- 4. ABC усули ёрдамида харажатларни ҳисоблаш**
- 5. Қандай ҳолларда методологиядан фойдаланиш керак?**
- 6. ABC усулидан амалий фойдаланишнинг афзалликлари ва камчиликлари**

1. Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисобга олиш усули таснифи

Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисобга олиш (ABC - Activity Based Costing) - бу бошқарувчиларга потенциал салоҳиятга таъсир қиладиган стратегик ва бошқа қарорлар учун харажатлар, шу жумладан “доимий” ва ўзгарувчан харажатларга оид маълумотларини тақдим этиш учун мўлжалланган.

Фаолиятга асосланган таннарх оdatда компаниянинг оdatдаги харажатлар тизимини алмаштириш сифатида эмас, балки қўшимча сифатида ишлатилади. Фаолиятга асосланган таннархни қўллайдиган ташкилотларнинг аксарияти иккита таннарх тизимига эга - ташқи молиявий ҳисоботларни тайёрлаш учун фойдаланиладиган расмий таннарх тизими ва ички қарорлар қабул қилиш ва фаолиятни бошқариш учун фойдаланиладиган фаолиятга асосланган харажатлар

тизими.

Ишлаб чиқариш компаниялари қўшимча харажатларни бошқариш ва қарорлар қабул қилиш учун маҳсулот бирлиги харажатларини ҳисоблаш учун анъанавий усуллардан кўра фаолиятга асосланган харажатларни қандай қўллашлари мумкинлигини тушунтиради. АВС усулида ўзгарувчан харажатлар билан бир қаторда доимий харажатларга ҳам таъсир кўрсатиши мумкин бўлган қарорларни қабул қилишга ёрдам бериш учун фаолиятга асосланган харажатларни қандай қўллаш мумкинлигини кўрсатиш учун ушбу ғояни кенгайтиради.

Анъанавий харажатлар тақсимоли ташқи молиявий ҳисоботлар учун маълумотларни тақдим этиш учун мўлжалланган. Бундан фарқли ўлароқ, фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблаш ички қарорлар қабул қилиш учун мўлжалланган. Натижада, фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблаш анъанавий харажатларни ҳисоблашдан уч жихатдан фарқ қилади. Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблашда:

1. Ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ва ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулотларга белгиланиши мумкин, аммо фақат сабаб-таъсир асосида.

2. Баъзи ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулот таннархидан чиқарилиши мумкин.

3. Кўп сонли қўшимча харажатлар пулларида (харажат туркумлари) фойдаланилади, уларнинг ҳар бири ўзига хос фаолият кўрсаткичидан фойдаланган ҳолда маҳсулотларга ва бошқа харажатлар объектларига тақсимланади.

Анъанавий усулларда харажатларни ҳисоблашда ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулотларга, ноишлаб чиқариш харажатлари эса маҳсулотларга тақсимланмайди. Аксинча, фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблашда биз кўплаб ишлаб чиқариш бўлмаган харажатлар муайян маҳсулотларни сотиш, тарқатиш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқлигини тан олинади. Шундай қилиб, АВС маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини эмас, балки унинг бутун таннархини ҳисоблашда *ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш харажатларини ўз ичига олади*.

АВС тизимлари маҳсулотларга тайинлайдиган ноишлаб чиқариш харажатларининг икки тури мавжуд. Биринчидан, АВС тизимлари маҳсулотга тўғридан-тўғри ишлаб чиқаришдан ташқари барча харажатларни кузатиб боради. Сотувчиларга тўланадиган комиссиялар, етказиб бериш харажатлари ва кафолатни таъмирлаш харажатлари алоҳида маҳсулотларга тўғридан-тўғри кузатилиши мумкин бўлган ишлаб чиқариш бўлмаган харажатларга мисолдир. Иккинчидан, АВС тизимлари билвосита ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган харажатларни маҳсулотларга тақсимлайди.

АВС маҳсулот таннархини ҳисоб-китоблар маҳсулотга кузатилиши мумкин бўлган барча тўғридан-тўғри харажатларни ва маҳсулотлардан келиб

чиқадиган барча билвосита харажатларни ўз ичига олади. Ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш харажатларини фарқлаш зарурати йўқолади - бу фақат маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини аниқлашга қаратилган олдинги боблардан жуда фарқ қилади.

ABC усули бухгалтерия ҳисобининг анъанавий усуллариغا нисбатан бир қатор афзалликлари туфайли кенг қўлланилади, бу эса барча турдаги маҳсулотлар учун ресурслар уларнинг ишлаб чиқариш ҳажмига мутаносиб равишда сарфланишини аниқлатади. Бироқ, у баъзи камчиликларга эга; бу барча бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобот муаммолари учун ечим эмас.

2. Харажатлар драйверлари – омиллари

ABC (Activity Based Costing) харажатларни ҳисоблаш усули - бу алоҳида турдаги фаолият турлари бўйича харажатларни уларнинг ҳақиқий истеъмолига мувофиқ ҳисоблаш. Харажатларни ишлаб чиқарилган маҳсулотларга боғлаш учун харажат ташувчилари қўлланилади, улар ҳам харажатлар омили деб аталади.

Харажат омили - драйвери - бу маълум бир фаолият харажатларининг ўзгаришига олиб келадиган омил. Икки турдаги драйверлар мавжуд:

1. Ресурс харажатлари драйвери: Бу фаолият томонидан истеъмол қилиниши керак бўлган ресурслар миқдори. Электр ресурслари, ходимларнинг иш ҳақи, реклама ва бошқаларнинг нархини ҳисоблаш учун фойдаланилади.

2. Фаолият харажатлари омили: уларнинг қиймати мижозлар талабининг интенсивлигига боғлиқ. Ушбу драйвер фаолият ёки мижоз бўйича харажатларни аниқлаш учун ишлатилади. Бундай харажатларга, масалан, материалларга буюртма бериш, машинани созлаш, текшириш ва синовдан ўтказиш, материалларни қайта ишлаш ва сақлаш харажатлари ва бошқалар киради.

ABC усулини қўллашнинг аниқ ва оддий мисоли бўлимлар ўртасида ижарага олиш учун умумий харажатларни улар эгаллаган худудга қараб тақсимлаш бўлиши мумкин.

ABC усули қўшимча харажатларни камайтириш учун ишлатилиши мумкин. Фаолият турлари ва бизнес жараёнлари бўйича батафсил тавсифланган харажатлар тўғрисидаги маълумотлар компания учун амалий фойда келтиради ва уларни таққослаш ва бизнес жараёнларини реинжиниринг қилишда қўллаш мумкин.

3. ABC усули ёрдамида таннархни ҳисоблаш алгоритми

ABC усули ёрдамида харажатларни ҳисоблаш тартиби қуйидагича:

1) Ташкилотнинг асосий фаолияти ёки харажатларини ҳисоблаш керак бўлган маҳсулотларни аниқлаш.

2) Кейин тақсимланадиган харажатлар турларини аниқлаш керак. Бу бутун жараёндаги энг муҳим қадамдир, чунки ҳисоб-китобларнинг кўлами ва тафсилотлари олинган харажатлар рўйхатига боғлиқ бўлади. Ушбу рўйхатни

жуда кенгайтиришнинг ҳожати йўқ, чунки бу ҳисоб-китобларни мураккаблаштиради. Мисол учун, агар компания тарқатиш каналининг умумий нарҳини аниқлашни режалаштирмоқчи бўлса, унда ушбу тарқатиш канали билан боғлиқ реклама ва сақлаш харажатлари ҳисобга олинади, аммо тадқиқот билан боғлиқ харажатлар эътиборга олинмайди, чунки улар каналлар билан эмас, балки маҳсулотлар билан боғлиқ.

3) Ҳар бир восита учун харажатларни фаолият турлари бўйича харажатлар гуруҳларига тўплаш керак. Масалан, тарқатиш канали таннарҳининг харажат гуруҳига ушбу канал билан боғлиқ реклама ва сақлаш харажатлари киради.

4) Фаолият турлари бўйича харажатлар миқдорини белгиловчи омилларни аниқлаш лозим, улар харажатларнинг ташувчилари (ёки драйверлари) деб аталади.

Харажат омиллари (драйверлари) - бу муайян турдаги фаолият учун харажатлар миқдорига таъсир қилувчи ҳар қандай омил. Ҳар қандай фаолият тури у билан боғлиқ бўлган кўплаб харажат ташувчиларга эга бўлиши мумкин ва шунинг учун керакли ресурслар миқдорига таъсир қилади.

1-жадвал.

Харажат объектларига мисоллар

Харажатлар	Нарх объектлари
Сотиб олиш қиймати	Буюртмалар сони
Буюртмани бажариш нархи	Буюртмалар сони
Материалларни қайта ишлаш нархи	Ишлаб чиқариш цикллари сони
Ишлаб чиқаришни режалаштириш харажатлари	Ишлаб чиқариш цикллари сони
Диспетчерлик хизматининг нархи	Тақдим этилганлар сони

5) Ҳар бир харажат фондидаги умумий қўшимча харажатларни жами харажатлар омилларига бўлиш орқали харажат омилли нисбатини ҳисоблаш. Масалан, материалларни қайта ишлашнинг умумий қиймати ишлаб чиқаришнинг умумий сонига бўлиниб, материалларни қайта ишлаш харажатлари коэффицентини олади.

Ушбу коэффицент фаолият бўйича харажатларни ҳисоблашда қўшимча ва билвосита харажатлар миқдорини ҳисоблаш учун ишлатилади. Ишлаб чиқариш даражасига боғлиқ бўлган харажатлар учун машина соатлари ва иш соатлари каби ҳажмга боғлиқ харажатлар бирликлари қўлланилади. Масалан, дастгоҳ учун мойлаш материаллари сифатида ишлатиладиган мой таннарҳи

машина соатлари асосида ишлаб чиқариш таннархига қўшилади, чунки нефт ишлаб чиқариш тциклининг ҳар соатида ишлатилади.

Ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш билан боғлиқ қўшимча харажатлар ишлаб чиқариш ҳажмига қараб эмас, балки фаолиятга қараб ўзгаради, шунинг учун улар ишлаб чиқариш цикли ёки олинган буюртмалар сони каби кузатилиши керак.

6) Калкуляция ва харажатларни ҳисобга олиш. Драйвер (омил) коэффицентини харажат драйверлари сонига кўпайтириш керак.

7) Ҳисоботларни шакллантириш. ABC тизимининг натижалари бошқарув таҳлили учун ҳисоботларга айлантирилади. Мисол учун, агар тизим дастлаб географик савдо минтақаси бўйича умумий харажатлар тўғрисида маълумот тўплаш учун мўлжалланган бўлса, унда ҳар бир минтақада олинган даромадлар, барча тўғридан-тўғри харажатлар ва ABC тизимидан олинган умумий харажатлар ҳақида ҳисобот берилиши керак. Бу менежментга ҳар бир минтақада эришилган харажатлар ва натижалар ҳақида тўлиқ тушунча беради.

8) Олинган маълумотларга асосланган бошқарув ҳаракатлари. ABC баёнотига бошқарувнинг энг кенг тарқалган жавоби ҳар бир харажат объекти томонидан қўлланиладиган фаолият омиллари сонини камайтиришдир. Бу ишлатиладиган қўшимча харажатлар миқдорини камайтириши керак.

Шунингдек, ҳисоботлардан менежерлар қўшимча харажатларнинг тегишли миқдорини камайтириш учун қайси операцион омилларни камайтириш кераклигини кўришлари мумкин. Мисол учун, агар битта харид буюртмасининг нархи 1000\$ бўлса, ходимларнинг сарфлаган вақтига қараб, менежерлар ишлаб чиқариш тизимига буюртмаларни автоматик равишда жойлаштиришга ёки харид харажатларини камайтириш вариантлари сифатида камроқ тез-тез буюртмаларни режалаштиришга эътибор қаратишлари мумкин. Иккала ечим ҳам буюртмаларни камайтиришга олиб келади ва шунинг учун сотиб олиш бўлими учун харажатларни камайтиради.

4. ABC усули ёрдамида харажатларни ҳисоблаш

ABC усули ёрдамида харажатларни ҳисоблашни кўриб чиқиш мумкин. Alpha компанияси 2 турдаги маҳсулот ишлаб чиқаради.

2-жадвал

Ҳисоблаш учун маълумотлар

Маҳсулотлар	Бирлик Маҳсулотлар	Даврдаги ишлаб чиқариш цикллари сони	Бир бирлик учун материаллар нархи. маҳсулотлар	Бирлик учун одам- соат	Бир бирлик учун машина соати
Х	10	2	20	1	1

У	100	5	80	3	3
---	-----	---	----	---	---

1 иш соати нархи = 500 \$.

Қўшимча харажатлар:

Кичик ишлаб чиқаришнинг ўзгарувчан харажатлари = 3100 \$.

Ишга тушириш ишларининг қиймати = 10 920 \$.

Экспедиторлик ва жўнатиш нархи = 9100 \$.

Материалларни қайта ишлаш қиймати = 7700 \$.

Жами: Қўшимча харажатлар = 30 820 \$.

Ишлаб чиқариш бирлигига сарфланган харажатларни ҳисобланади.

Биринчидан, кўрсатилган харажатлар турлари бўйича харажатлар ташувчиси нима эканлигини, яъни харажатлар миқдорига нима таъсир қилишини аниқлаш керак.

3-жадвал.

Харажат омиллари нисбатини ҳисоблаш

Харажатлар	Харажатлар миқдори	Харажат ташувчи (драйвер)	Давр учун ишлаб чиқилган	Харажат омиллари нисбати
Кичик ишлаб чиқаришнинг ўзгарувчан харажатлари	3100	Машина соатлари (маҳсулот бирликлари * ҳар бир маҳсулот учун машина соатлари)	$10 * 1 + 100 * 3 = 310$	$3100/310 = 10$
Ишга тушириш ишларининг нархи	10 920	Ишлаб чиқариш цикллари сони	$2 + 5 = 7$	$10\,920 / 7 = 1560$
Экспедиция ва жўнатиш харажатлари	9100	Ишлаб чиқариш цикллари сони	$2 + 5 = 7$	$9100/7 = 1300$
Материалларни қайта ишлаш нархи	7700	Ишлаб чиқариш цикллари сони	$2 + 5 = 7$	$7700/7 = 1100$
Жами	30 820			

Шу билан бирга, кичик ишлаб чиқариш учун ўзгарувчан харажатлар, шартларга кўра, 3100 \$ни ташкил қилади. Давр давомида қанча машина соати

ишлатилганлигини ҳисоблаб чиқамиз. Бунинг учун ишлаб чиқариш бирликларини бир бирлик учун машина соатига кўпайтириш керак.

Кўриб чиқиладиган даврда ишлаган машиналарни $10 * 1 + 100 * 3 = 310$ машина соатни ташкил этади.

Энди 1 машина соатига қўшимча харажатларни тақсимлаш коэффициентини (драйверни) аниқланади: $3100 / 310 = 100$ \$.

Маҳсулот бўйича таннархни қуйидаги ҳисоб-китоблар амалга оширилади.

4-жадвал

Маҳсулотлар бўйича таннархни ҳисоблаш

Харажатлар турлари	Х маҳсулот	У маҳсулот	Умумий қиймат
Материаллар (маҳсулот бирликлари * бирлик учун моддий харажатлар)	$10 * 20 = 200$	$100 * 80 = 8\ 000$	8200
Меҳнат харажатлари (маҳсулот бирлиги * бирлик учун киши-соат * иш соати нархи)	$10 * 1 * 500 = 5000$	$100 * 3 * 500 = 150\ 000$	155 000
Кичик ишлаб чиқаришнинг ўзгарувчан харажатлари (қўшимча (драйвер) омил * машина соатлари * ишлаб чиқариш бирликлари)	$10 * 1 * 10 = 100$	$10 * 3 * 100 = 3000$	3100
Ишга тушириш қиймати (драйвер коэффициенти * ишлаб чиқариш цикллари сони)	$1560 * 2 = 3120$	$1560 * 5 = 7800$	10 920
Экспедиторлик ва жўнатиш нархи (драйвер коэффициенти * ишлаб чиқариш цикллари сони)	$1300 * 2 = 2600$	$1300 * 5 = 6500$	9 100
Материални қайта ишлаш қиймати (драйвер омил * ишлаб чиқариш цикллари сони)	$1100 * 2 = 2200$	$1100 * 5 = 5500$	7700
Жами харажатлар	13 220	180 800	194 020
Чиқарилган бирликлар	10	100	
Бир бирлик нархи	1322	1808 йил	

5. Қандай ҳолларда методологиядан фойдаланиш керак?

Харажатларни ҳисоблаш методологияси режалаштирилган харажатларни ҳисоблаш, маҳсулот линиясининг рентабеллигини ва миждознинг рентабеллигини таҳлил қилиш ва хизматларни нархлашда қўлланилади. Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблаш харажатлар таркибини яхшироқ тушуниш учун қўлланилади, бу компанияларга янада мосроқ нарх стратегиясини шакллантириш имконини беради.

Агар натижада олинган қўшимча маълумотлар компаниянинг рентабеллигини оширишга ёрдам берадиган бўлса, АВС тизимини жорий қилиш керак.

Одатда, бу қуйида санаб ўтилган ҳолатларда қўлланилади:

- компаниянинг юқори тўғридан-тўғри харажатлари мавжуд бўлиб, улар хом ашё ва ходимларнинг иш ҳақини ўз ичига олади;
- маҳсулот ассортиментининг кенг танлови;
- қўшимча харажатлар (ишлаб чиқаришни бошқариш ва ташкил этиш харажатлари) маҳсулот турига қараб сезиларли даражада фарқланади.

АВС усули дастлаб ишлаб чиқариш компаниялари томонидан қўлланилган бўлса-да, у бошқа фаолият соҳаларидаги ташкилотларга ҳам қўлланилиши мумкин.

Таъкидлаш жоизки, тизим уни амалга ошириш кўлами бўйича ўзига хос мослашувчанликка эга. Агар керак бўлса, у бўлинмалар, бўлимлар ёки битта бизнес-жараён даражасида, шунингдек бутун корхонада амалга оширилиши мумкин ва олинган маълумотлар бошқарув ҳисоби воситаси сифатида ишлатилиши мумкин.

Бироқ, АВС кўплаб машиналар ва маҳсулотлар ва тушуниш осон бўлмаган мураккаб жараёнлар мавжуд бўлган мураккаб муҳитда яхши ишлайди. Аксинча, ишлаб чиқариш жараёнлари қисқартирилган соддалаштирилган муҳитда у камроқ фойдалидир.

Бу усулдан оддийроқ воситалар тугаб, бухгалтерия ҳисоби тартибга солинганда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Яъни, компания учун бухгалтерия ҳисоби аллақачон ташкил этилган бўлса, янада нозик бухгалтерия воситаларига ўтиш мантиқан тўғри келади, улардан бири АВС усулидир.

АВС усули ёрдамида қандай саволларга жавоб бериш мумкин?

АВС усулидан фойдаланишнинг асосий фойдаси қўшимча харажатлар қандай ишлатилишини аниқроқ аниқлашдир. Агар компания белгиланган усул бўйича харажатларни ҳисобласа, сиз қуйидаги масалалар бўйича батафсил маълумот олиш мумкин:

1. Операцион харажатлар саноат стандартларига мос келадими. Агар йўқ бўлса, АВС усули, агар раҳбарият харажатларни камайтиришга интилаётган бўлса, муайян хизматларнинг жорий нархини ўлчаш учун ажойиб қайта алоқа воситасидир.

2. Мижозларнинг рентабеллиги. Алоҳида истеъмолчилар томонидан қилинган харажатларнинг аксарияти маҳсулот таннархи бўлса-да, сотувдан кейинги мижозларга хизмат кўрсатиш, маҳсулот қайтарилишини қайта ишлаш ва бошқалар каби қўшимча харажатлар ҳам мавжуд. АВС тизими ушбу қўшимча харажатларни саралаш ва қайси мижозлар ҳақиқатан ҳам фойдали эканлигини аниқлашга ёрдам беради. Таҳлил фойда келтирмайдиган мижозлар билан ишлаш тўхтатилишига ёки энг кўп фойда келтирадиган мижозларга эътибор қаратилишига олиб келиши мумкин.

3. Тарқатиш нархи. Оддий компания ўз маҳсулотларини сотиш учун турли хил тарқатиш каналларидан фойдаланади, масалан, чакана савдо, Интернет, дистрибьюторлар ва почта буюртмалари каталоглари. Тарқатиш каналини сақлаш бўйича таркибий харажатларнинг катта қисми қўшимча харажатлардир, шунинг учун қайси тарқатиш каналлари қўшимча харажатлардан фойдаланишни оқилона аниқлаш мумкин бўлса, у ҳолда тарқатиш каналларидан фойдаланиш усулини ўзгартириш ёки фойдасизларини йўқ қилиш тўғрисида қарор қабул қилиниши мумкин.

4. Маҳсулотни ички ишлаб чиқариш билан боғлиқ барча харажатларнинг кўриниши. Маҳсулотни ўзимизда ишлаб чиқариш ўрнига аутсорсинг орқали қандай харажатларни камайтириш мумкинлигини аниқ кўриш мумкин бўлади.

5. Фойда. АВС тизимидан қўшимча харажатларни тўғри тақсимлаш орқали турли маҳсулотлар, маҳсулот қаторлари ва шўьба / минтақавий компанияларнинг маржаларини аниқлаш мумкин. Бу энг кўп фойда олиш учун компания ресурсларини қаерга жойлаштиришни аниқлашда жуда фойдали бўлиши мумкин.

6. Минимал нарх. Маҳсулот нархини белгилаш одатда бозор нархларида амалга оширилади, аммо маркетинг бўйича менежер маҳсулотни ўз таннархидан пастроқ сотилмаслиги учун маҳсулотнинг ички қиймати нима эканлигини билиши керак. АВС маҳсулот сотиш шароитларидан келиб чиққан ҳолда таннархга киритилиши керак бўлган қўшимча харажатларни аниқлаш учун жавоб беради.

7. Ишлаб чиқариш объектининг нархи. Одатда завод миқёсида қўшимча харажатларни ажратиш жуда осон, шунинг учун ишлаб чиқариш харажатларини турли объектлар ўртасида таққослаш мумкин.

Шубҳасиз, АВС усули билан тақдим этилган маълумотлар жуда кўп қимматли татбиқларга эга. Бироқ, агар АВС харажат тизими ҳар бир қарор учун зарур бўлган аниқ маълумотлар тўпламини тақдим этиш учун мўлжалланган бўлса, у мавжуд бўлади. Агар компания универсал АВС тизимини ўрнатишга қарор қилса, келажакда керакли маълумотларни олиш имкони бўлмаслиги мумкин. Тизимнинг дизайни компаниянинг маълум маълумотларни таҳлил қилиш эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда аниқланиши керак. Харажат-фойда таҳлили ҳам амалга оширилиши керак, яъни ушбу тизим қандай қарорларни

қабул қилишга ёрдам бериши керак ва ундан фойдаланишдан олинадиган фойда амалга ошириш харажатларидан ошиб кетадими.

6. ABC усулидан амалий фойдаланишнинг афзалликлари ва камчиликлари

1. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментининг кенгайиши, маҳсулотнинг ҳаёт даврининг қисқариши ва ишлаб чиқариш жараёнларининг мураккаблашиши билан бирга ишлаб чиқаришнинг мураккаблиги сезиларли даражада ошди. Бозор рақобатининг кучайиши билан компаниялар ўз маҳсулотларининг рентабеллигини реал баҳолай олишлари керак. ABC тизими эътиборни қаратади ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш харажатларига таъсир қилувчи омилларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

2. Замонавий ишлаб чиқаришда қўшимча харажатлар завод цехларида бажарилмайдиган турли хил фаолиятлардан келиб чиқади. Булар, масалан, дизайн, сифат назорати, ишлаб чиқаришни режалаштириш, сотишдан кейинги миждозларга хизмат кўрсатиш. ABC тизими барча қўшимча харажатлар билан шуғулланади ва шунинг учун бошқарув ҳисобини ишлаб чиқариш жараёнининг анъанавий чегараларидан ташқари юқори даражага олиб чиқади.

3. Харажат ташувчиларни тақсимлашни назорат қилиш орқали сиз харажатлар даражасини ҳам назорат қилишингиз мумкин.

4. Фаолият турлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари билан боғлиқ бўлмаган, шунингдек корхона томонидан кўрсатиладиган хизматлар қийматига киритилмаган харажатлар маҳсулот/хизмат учун қўшилган қийматга эга бўлмаган харажатлар деб ҳисобланиши мумкин. Шу муносабат билан қуйидаги саволларга жавоб бериш керак:

- Ушбу турдаги фаолиятнинг мақсади нима?
- Ушбу фаолият компанияга қандай фойда келтиради?
- Ушбу турдаги фаолиятда ходимлар сонини қисқартириш мумкинми?

5. ABC тизими харажатларни бошқаришда ёрдам бериши мумкин. Кўпгина харажатлар харидорларнинг ўзаро таъсири (етказиб бериш харажатлари, чегирмалар, сотувдан кейинги хизмат) билан боғлиқ бўлиб, улар классик харажатларни ҳисобга олиш тизимларида ҳисобга олинмайди. Шундай қилиб, компаниялар маълум миждозлар билан зарар кўришлари мумкин, аммо буни билмайдилар, чунки харажатлар ҳақиқий вазиятни баҳолай оладиган тарзда таҳлил қилинмайди. ABC тизими миждозларнинг рентабеллигини таҳлил қилиш билан биргаликда миждозларнинг муайян гуруҳларига хизмат кўрсатиш орқали олинган фойда миқдорини аниқроқ ва ишончли аниқлаш учун ишлатилиши мумкин.

Фаолиятга асосланган харажатларни ҳисоблаш усули бир қатор жиддий камчиликларга эга, хусусан:

1. Ижара, маҳаллий солиқ ва амортизация каби харажатлар учун харажатлар гуруҳини шакллантириш босқичида харажатларни шартли тақсимлаш учун баъзи қўшимча мезон талаб этилади.

2. Битта харажат ташувчиси боғланган харажатлар гуруҳидаги барча бухгалтерия ҳисоби объектлари учун харажатлар ҳаракати / динамикасини тушунтира олиши даргумон.

3. Бошқа томондан, харажатлар гуруҳлари ва харажат объектлари сони ҳаддан ташқари кўп бўлиши мумкин эмас, акс ҳолда ABC тизими жуда мураккаб ва қиммат бўлади.

4. Агар харажатлар ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлмаса, харажатлар ташувчилар яроқсиз бўлади. Масалан, йиллик ташқи аудит харажатларини келтириб чиқариши мумкин бўлган фаолият миқдорини қандай аниқлаш мумкин?

5. Баъзан ABC тизими менежерлар ундан самарали бошқарув маълумотларини ўргатиш мақсадида фойдаланишлари учун эмас, балки мода бўлгани учун амалга оширилади.

6. Ушбу бухгалтерия усулини амалга ошириш харажатлари олинган фойдадан ошиши мумкин.

Бизнес жараёни кўп сонли операциялардан иборат бўлган корхона учун харажатларни ҳисоблашда ABC усули афзалроқдир. Ундан фойдаланиш маркетинг стратегияси, маҳсулот рентабеллиги ва бошқалар соҳасида янада самарали қарорлар қабул қилиш имконини беради, чунки бу уларнинг пайдо бўлиш босқичида харажатларни назорат қилиш имконини беради. Аммо корхонада керакли маълумотларни мақбул нарҳда олиш имконини берадиган ишончли тизимни яратиш муҳимдир. Амалдаги тизим ҳам вақти-вақти билан кўриб чиқилиши ва унинг фойдалилиги вақт ўтиши билан камаймаслигини таъминлаш учун қайта кўриб чиқилиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / Horngren T. Ch., Datar S.M., Rajan M.V. / Published by Pearson, 2015
2. Managerial Accounting. 17th Edition / Ray H. Garrison, Eric W. Noreen, Peter C. Brewer / Published by McGraw-Hill Education, 2021
3. Management accounting Information for Decision-Making and Strategy Execution. 6th Edition Anthony A. Atkinson, Robert S. Kaplan, Ella Mae Matsumura. Madison S. Mark Young / Published by Pearson, 2012
4. Boshqaruv hisobi / Pardayev A., Pardayev B. / T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi., 2019
5. Boshqaruv hisobi /Israilov R.I., Maxsudov B.Yu.. / T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020
6. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma / B.A.Xasanov, Z.U.G'aniyev, M.A.Muxamedova / - T.: «Moliya», 2018 - 274 b.
7. <https://upr.ru/article/raschet-sebestoimosti-metodom-abc/>